

podniků. Tak vznikly rolnické cukrovary, pivovary, sladovny, lihovary, ano i rolnické mlýny vedle družstevních mlékáren, sýráren, sušáren, tíren a podobných rolnických podniků k průmyslovému zužitkování vlastního zboží, které by jinak mohly jen dodávati jako surovinu do cizích velkých továren. Ovšem tyto rolnické podniky průmyslové nelze všude ani s prospěchem založiti, také nejsou všude ani dostatečně příznivé podmínky ke zdárnému jich prospívání. Družstevní podniky potřebují často značného uvědomění i dostatečného citu morální zodpovědnosti účastníků, aby mohly dobře obstáti v soutěži s kapitalistickými velkými podniky ostatními.

23. Agrární zřízení. Poddanství, nevolnictví a sociální nezbytnost jich zrušení. Společenská situace zemědělců podle rozsáhlosti provozů. Velký, střední a malý provoz v zemědělství. Vlastní provoz a pronájem. Zemědělský úvěr. Zákonná ochrana zemědělského podnikání a zemědělského stavu.

Zemědělské zaměstnání (orba, chov dobytka a j.) svými výtěžky dodávají nejn nutnější životní prostředky všem ostatním skupinám lidských povolání; opatřují netoliko nezbytnou výživu, nýbrž i nejdůležitější suroviny k průmyslovému zpracování. V tom smyslu měli *fysiokraté* mnoho pravdy, když tvrdili, že jest zemědělství nejdůležitějším lidským povoláním. Nadsazovali však, když dokládali, že *jediná půda* lidstvu poskytuje čisté výtěžky („*produits nets*“) a že jiná povolání jen tolik k nim přispívají, kolik k svému živobytí i k nutnému vydávání energie spotřebují zemědělských výtěžků. Jiná povolání jsou jistě k náležitému rozvoji lidskému zrovna tak potřebná i stejně důležitá jako zemědělství pěstující plodiny a chovající domácí dobytek; neboť lidstvo nepotřebuje toliko potravy, nýbrž i všelikého jiného množství statků i služeb jak hmotných tak nehmotného rázu.

Fysiokraté vlastně svými názory jen se ohražovali proti hroznému sociálnímu útisku rolnického stavu, který v předrevoluční kontinentální Evropě — (zvláště také ve Francii) — ke konci 18. století nežil ani pořádným lidským životem. Zemědělci byli tak těžce porobeni, že vyšším třídám (vrchnostem) byli sami skoro hmotným statkem jako neživé věci nebo užitkové živočišstvo domácí. Nevolník zemědělec byl svému pánu majetkem jako tažný soumar nebo jiný kus jeho jmění po způsobu římského otroka.

Fysiokraté, aby útisku zemědělského stavu ulevili, přeceňovali (snad neúmyně) jeho sociální význam a činností ostatních povolání upírali původní hodnoty, připouštěli je pouze jako nutné doplňky zemědělské práce. Kromě toho všecky hodnoty nesprávně promítali do neživé půdy a zapomínali, že společenské hodnoty dostává se předmětům vnějšího světa i lidským výkonům pouze sociálním uznáním, že a pokud se hodí k ukojování lidských potřeb. Ale filosofické názory a snahy fysiokratické přispěly přece znamenitě k uvolnění zemědělců. Veliká revoluce francouzská přijala tyto zásady zplna, i zrušila všecka feudální nadprávi k rolnickým poddaným lidem, ale již před touto revolucí agrární reformy v Německu, v če-

ských zemích a v ostatním panství domu habsbursko-lotrinského byly vědomě předsevzaty v duchu fysiokratických nauk, ačkoli pro odpor privilegovaných stavů pořádně nepronikly. [Reformy císaře Josefa II. i jejich zastavení po jeho smrti.]

Jak vznikalo ponenáhlu porobení selského lidu i jeho příslušníků, bylo již dříve vyloženo osudy pozemkového vlastnictví za feudálního panství středověkého. Původní svobodní zemědělci — až na malé zbytky drobné šlechty a jiných nepoddaných rolníků (svobodníků) — uvedeni byli v úplné nevolnictví, které je zbavilo práva volně rozhodovati o svých výkonech jakož i o majetku, jehož užívání jim poskytnuto bylo skoro jen k nejnezbytnější bídné výživě, aby všechny přebytky odváděli svým vrchnostem. Těžké naturální (a později i peněžitě) dávky a kruté ukládané práce osobní i živočišných potahů utlačovaly hmotně venkovský lid tak, že držení selského statku bylo považováno za krutou povinnost, z které lidé se často vyprostovali útekem z něho. Stěhovati se nebylo jim dovoleno, ani nemohli bez svolení pána zvoliti si jiné zaměstnání, než v kterém se narodili, totiž pro nevolnou rolnickou práci. Ale také k jiným projevům své sociální existence byli vázání na vrchnostenské svolení, na př. ke sňatkům nebo na vychovávání svých dětí k nějakému jinému povolání nežli k robotné práci (chtěli-li je dáti na řemeslo nebo na studie). — Nebylo pro potomstvo nevolníkovy ani dědické nepochybné posloupnosti, ani práva za živa předati usedlost někomu jinému; ano nevolní sedláci někdy mohli býti ze svého statku vypuzeni, někde bylo dovoleno jich vrchnostem je prodávati buď se statky neb i bez nich. Podléhali ovšem také soudní pravomoci svého pána, neměli nijakého zastoupení proti vrchnosti; byli trestáni krutě tělesně atd.

Ze hmotných povinností nejtěžšími byly jednak *naturální dávky* (desátky — třetiny — z úrody a z jiných výtěžků), jednak osobní služby a práce vlastních lidí i tažného dobytka t. zv. *roboty* (*corvées*, *Frohnden*). Byly tedy *roboty ruční* a *roboty tažné*. Vrchnostenský útlak jevil se neustálým stupňováním dávek i robot; porobenému zemědělci nezbylo ani času ani prostředků na vzdělání vlastní půdy. Než i jiné tvrdé povinnosti stihaly nevolné rodiny, že své děti musily dávatí na čeledínské dlouholeté služby do panských dvorů; selští synové podle panské zvláště bývali odváděni k dlouhé vojenské službě (až 14letě!). Ba někdy i mrzká nadprávi pánů dotýkala se rodinného soužití poddaných (pověstné *jus primae noctis* bylo v některých zemích výsadou pánovou). Roboty často se prodlužovaly do nesnesitelné *až na pět i šest dní do týdne!* Kromě toho vrchnosti používaly každé vhodné příležitosti k vykořisťování svých nesvobodných zemědělců na př. ukládáním *odúmrť* (mortuaria) při smrti zemědělcově nebo *laudemia* při nabytí statku atd., které se později platily napořád penězi. Poddaní směli jistě požitky výhradně jen míti z panských zdrojů, jejichž podniky (pivovary, lihovary, mlýny, solní sklady a jiného zboží prodejny) byly jedinými dodavateli [práva propinační], jako zase napořád zboží od sedláků (dobytek, mléčné výrobky, ryby, plátna a j.) pouze vrchnostenským závodům a potřebám smělo býti dodáváno za ceny libovolně ustanovené.

Proti tomu ovšem poddaní také někde měli některé nároky proti

svým vrchnostem, na př. práva pastvy na panských pozemcích, směli si bráti z panských lesů dříví ke své potřebě i jiné požitky lesní. V čas nouze byli vyživováni — ovšem často jen k tomu cíli, aby tím hmotný zájem vrchnosti netrpěl — při živelních pohromách dostávalo se jim pomoci (staviva z panských zdrojů po požárech, osiva po krupobitích nebo neúrodách) atd. Tato panská výpomoc byla jenom ve vlastním vrchnostenském prospěchu poskytována, aby se hmotné výhody z poddaných a z jejich majetku příliš neznehodnocovaly.

Na nevolné rolníky byla také uvalována těžká břemena veřejná. Ve Francii šlechta a duchovní byli všech daní prosti; v Čechách (podle Dra *Pekáře*: „Knihy o Kostí“) poddaní platili až 93⁰/₁₀₀ vší daně a někde daně pohltily až 70⁰/₁₀₀ celého selského výnosu. Veřejné dávky nejen vlastní svou úžasnou stále rostoucí tíhou zkrušovaly venkovské obyvatelstvo, nýbrž i způsoby jich vybírání. Ve Francii státní daně pronajímány byly lidem z privilegovaných stavů, kteří je svými výběřícími právy s patrnou někdy libovůlí činili zhora nesnesitelnými. Není se co diviti, že později za revolučních bouří uvolněný poddaný lid krutě pak splácel bývalým tvrdým pánům těžké staleté křivdy, bez rozdílu ovšem, zdali skutečně sami osobně byli těmi útisky vinní čili nic. Také v jiných zemích bývaly časté vzpoury selské t. zv. *selské bouře*, které byly však pravidelně velmi krutě potírány a byly jen zámkou k ještě tvrdšímu ujařmení venkovského lidu.

Proti kontinentální Evropě ve Velké Británii s Irskem v novém věku nebylo nevolníků, ba ani ne poddaných zemědělců, ale nebylo tam ani skoro svobodných rolníků. Neboť největší část půdy britské patřila velkostatkářům — (jako ještě dosud) — a z nich zase většina byly rozsáhlé latifundie. Zemědělci byli hlavně nájemníky, jejichž sociální stav také nijak nebyl utěšený, jelikož často byli svými pronajímateli velkostatkářskými všelijak vykořisťováni.

Vyproštění (vyvazení) selského lidu z těchto hrozných břemen osobní nesvobody a hmotného útisku nejrozhodněji uskutečnila francouzská veliká revoluce hned ve svých počátcích (zákonem ze 4./8. 1789). Zrušila všechny feudální výsady ať si byly kterékoli povahy bez všeliké náhrady. V ostatních zemích střední Evropy však toto vyvazení bylo jen ponenáhlé a za jistou náhradu bývalým vrchnostem. V Rakousku poddanství i jinou vázanost pozemkovou vůči vrchnostem úplně zrušila teprve revoluce v r. 1848 a náhrada oprávněným vrchnostem byla jen částečná: Z peněžité odhadnutých povinností — (po srážce oprávnění, jichž poddaní snad byli účastni) — třetinu vrchnosti musily sleviti, třetinu po většině převzaly zemská hospodářství a třetinu pouze spláceli sami poddaní. Při tom odhady poddanských hmotných závazků byly velice mírné, tak že vyvazení z robot, desátků a jiných povinností bylo velmi hladce provedeno.

Nejdéle ovšem nevolnictví potrvalo v *Rusku*, kde teprve v zásadě zrušeno bylo v r. 1861. Ale provedení výkupů z poddanských závazků trvalo náramně dlouho a nevydařilo se nijak na prospěch většiny selského obyvatelstva. Hlavní vadou ruského vyproštění bylo, že všechno břemeno výkupu bylo samému selskému lidu ponecháno, že vykupující se poddaní mohli na splacení svých závazků postupovati také část vlastní půdy a že tamějšímu velmi chudému selskému nevolníku často

ani nezbylo dostatečných prostředků k provozování. Při velmi extenzivních způsobech hospodaření nedostávalo se ruským sedlákům vlastních pozemků, kterým po vyproštění nezbylo ani 30% z veškeré zemědělské půdy ruské; ostatní zůstala v držení vlastním velkostatků, státu, carské rodině, církvi a jiným korporacím. To zároveň s nedostatečným vzděláváním této půdy v „míru“ bylo příčinou mnohých hmotných nedostatků silně se množícího venkovského obyvatelstva, které často trpívало až i hladem. Tím se také vysvětluje aspoň částečně kulturní zaostalost ruského národa vůbec.

Osvobození zemědělců z nevolnictví a poddanství nebylo pouze dílem filosofických nauk, které ovládly ve století 18. — (francouzských encyklopedistů zejména) —, nýbrž bylo podporováno i urychleno celým národohospodářským vývojem západní a střední Evropy. Značné množení obyvatelstva a nutnost, aby pro ně bylo dosti výživy, přičily se zcela neúčelnému i nedostatečnému těžení nevolnou zemědělskou prací. Dávky naturální z hrubých výnosů byly nepřekonatelnou překážkou lepšího a hojnějšího těžení zemědělského; neboť poddaný rolník musil ze zvětšené úrody a z větších jiných výtěžků odváděti tolik, že proň větší hrubá sklizeň znamenala snad i pohromu pro silněji tížící práce i větší břemena. Robotní prací se na panstvích daremně plýtválo, kdežto se jí k obdělávání vlastních selských pozemků naprosto nedostávalo. Poddanstvím byl jakýkoli pokrok v zemědělství tak zadržován, že půda konečně by byla ani nepostačovala uživit vlastního rozmnoženého venkovského obyvatelstva.

Ani ostatní povolání nemohla dobře prospívati při nevolnosti zemědělského lidu a při feudální vázanosti. Podnikatelská soustava, která ponenáhlu nahražovala soběstačné domácnosti a jiná omezená spotřební a výrobní společenství, potřebovala mnoho svobodné práce lidské (dělnictva a zřízenců), kterou větší měrou pouze venkov mohl dodávati, tím, že své proletáře bezzemky (nebo aspoň bez dostatečné půdy) posílal hlavně do měst nebo vůbec k průmyslovým zaměstnáním. Tak sami podnikatelé se vši mocí namáhali, aby poddanská vázanost venkovského lidu přestala.

Všechn sociální vývoj 18. a 19. století tedy úsilně šel ke zrušení přežitých nadpráví feudálních a k vyproštění poddaných zemědělců. Také vítězství římských právních názorů o volnosti individuálního vlastnictví ať movitého či nemovitého, odstraňovalo napořád zbytky bývalých omezení selského práva poddanského.

Mezi těmito omezeními velmi důležité bylo zachovávání selských usedlostí v takovém rozsahu, aby se na nich uživit mohla rodina zemědělcova (po odvedení veřejných dávek a po splnění poddanských závazků).

Proto byly selské statky do určité velikosti nedělitelné, mohly býti postupovány pouze v celku jak mezi živými tak pro případ smrti a bez svolení vrchnostenského nebo úředního nesměly býti od nich odlučovány určité pozemky (parcely).

Tato *nedělitelnost* ovšem vztahovala se pouze na statky selské, pokud se jich výměra považovala za nezbytnou k udržení selské rodiny. V našich zemích pomínula teprve na začátku poslední třetiny 19. věku (na Moravě a ve Slezsku r. 1868, v Čechách r. 1869), kdy zemskými zákony prohlášeno bylo, že vlastník kterékoli nemovité

věci (pozemků nebo budov) může s ní tak volně nakládati jako s kterýmkoli svým jiným vlastnictvím.*)

V novodobém zákonodárství nedělal se již podstatný rozdíl mezi vlastnickým právem k věcem movitým nebo k nemovitostem. V jednotlivých zemích volná dělitelnost pozemků byla úplně neomezena i pro případ smrti vlastníkovi: mezi dědice se dělily pozemky reálně rovným dílem. Důsledky patrné to mělo na př. na lidnatost francouzskou, ve Francii se tím držení pozemkové ani příliš podstatně netříštilo, za to v rolnických rodinách ubývalo potomstva tolik, že v silně zemědělských departementech, v kterých dbali, aby se udržel selský statek dostatečného rozměru, obyvatelstvo vymíralo. V selských rodinách napořád se tam ujímala snaha, mít co nejméně dětí — (system dvou neb i jediného dítěte).

Kde rozmnožování venkovského lidu bylo značné a zemědělská půda se dělila podle počtu mužských hlav, jako tomu bylo v Rusku, tam se rolnické pozemky velice roztráštěly na úkor rádného vzdělávání rolnického i rodinám selským nedostačovaly jejich vlastní usedlosti k pořádné výživě. Tím se vysvětlují nedostatečné nádeje ruských mužiků, zvláště při špatném a zcela extensivním hospodaření. Mělo to také důsledky politické, selský lid byl tam velmi nakloněn k revolučním zásadám, které se pak po venkově snadno rozšiřovaly, když se lidem slibovala půda státní, církevní a velkostatkářská buď k rozšíření dosavadních usedlostí nebo k založení nových statků pro bezzemky. Při ohromné ploše málo zalidněných ruských gubernií bylo možno splniti nároky selského obyvatelstva, aby se mu dalo dosti půdy ke vzdělávání také při extensivním provozu.

Ve střední Evropě volnou dělitelností pozemků, neobmezeným individuálním vlastnictvím a právem dědictví byly mnohé selské statky rozparcelovány i nepostačovaly pak k výživě zemědělcovy rodiny. Jelikož mnohé státní správy považovaly silný a zámožný stav selský za nejspolehlivější svou oporu, snažily se nějak zase omeziti volnou dělitelnost pozemků. Byla již při dědickém právu učiněna zmínka o dědickém selském čekaneckém právu (v Čechách), které však nebude mít valného dosahu; neboť o největší části pozemkového vlastnictví rozhoduje se úmluvami mezi živými nebo podle posledního pořízení, pro něž čekanecké právo nebylo stanoveno.

Ale nebezpečí, že by při volné dělitelnosti pozemkové nastávalo přespřílišné roztráštění půdy mezi jednotlivé vlastníky, nezdá se ani býti veliké podle zkušeností nabytých v Německu, kde již volná dělitelnost trvá od počátku 19. století. Podle šetření z let 1882, 1895 a 1907 v Německu ze 100 zemědělských provozů různé velikosti bylo:

		1882	1895	1907
do	2 ha . . .	58·0	58·2	58·8
od	2—5 „ . . .	18·6	18·2	17·5
od	5—20 „ . . .	17·5	17·9	18·5

*) Ovšem se zachováním věcných oprávnění jiných osob, pokud veřejně jsou patrna (na př. zápisy v pozemkových knihách); tedy na př. bez porušení služebnosti, emfytensí, zástavních práv věřitelských knihovně vtělených, práv nájemců atd.

od 20—100 ha . . .	5·3	5·0	4·5
přes 100 „ . . .	0·4	0·4	0·4
(Celkem . . .)	99·8	99·7	99·7

Na tyto druhy provozní počítalo se zemědělské půdy procent

	1882	1895	1907
do 2 ha . . .	5·7	5·5	5·4
od 2—5 „ . . .	10·0	10·1	10·4
od 5—20 „ . . .	28·7	29·9	32·7
od 20—100 „ . . .	31·0	30·3	29·3
přes 100 „ . . .	24·4	24·0	22·2

Je viděti, že půdy s parcelářským provozem (do 2 ha) trochu ubylo, kdežto půdy drobných selských statků (od 2 ha do 5 ha) o něco přibývalo a středních selských statků (od 5 ha do 20 ha) i co do počtu, ale hlavně rozsahem půdy dosti silně přibývalo, kdežto půdy velkých selských usedlostí (od 20 ha do 100 ha) i velkostatků dosti znatelně ubývalo. *Velkých selských statků s velkostatků bylo v Německu*

	roku . . 1882	1895	1907
	5·7 ⁰ / ₀	5·4 ⁰ / ₀	4·9 ⁰ / ₀
a půdy zemědělské obdělávaly .	55·4 ⁰ / ₀	54·3 ⁰ / ₀	51·5 ⁰ / ₀

Z tohoto úbytku ve velkém provozu získaly všechno střední selské statky, na jejich provozy počítalo se totiž

v roce . .	1882	1895	1907
	28·7 ⁰ / ₀	29·9 ⁰ / ₀	32·7 ⁰ / ₀

zemědělské půdy.

Menším selským provozům o něco málo zemědělské půdy přibývalo, kdežto parcelářským hospodářstvím zrovna skoro tolik ubývalo. Z těchto statistických výsledků je jasně viděti, *jak v Německu volná dělitelnost pozemků středním selským provozům nejen neubližovala, nýbrž jim znatelně prospěla*. Jich provozům přibýlo poměrně za 25 let skoro o $\frac{1}{7}$ zemědělské půdy (14%). Tento vzrůst dál se z větší části na účet velkostatků, z menšího dílu na účet velkých usedlostí selských.

Nejvíce velkostatkářské půdy je *ve Velké Británii s Irskem*. Tam provozy parcelářské a selské drobné se středními obdělávaly jen 15⁰/₀ zemědělské půdy (v Německu 1907 48¹/₂⁰/₀), kdežto velkostatky s většími rolnickými usedlostmi 85%. [Půda lesní a zemědělsky neobdělaná v to není vpočtena.] Také *v Itálii* již od římských dob převládají silně velkostatky a mezi nimi ohromné latifundie. V provozu se to ovšem ani tak silně neprojevuje jako ve vlastnických přidělech.

Ani *české země nemají* příznivého rozdělení zemědělského vlastnictví. V Čechách velmi už rozsáhlým velkostatkům přes 200 ha (veškeré půdy) patřilo téměř 36% celého povrchu českého — (jediný Krumlovský kníže Schwarzenberg je vlastníkem 1770 km² čili $\frac{1}{30}$ Čech). *Na Moravě* velkostatky s vlastní plochou přes 200 ha měly 30·6⁰/₀ moravské půdy (jedinému knížeti Lichtensteinovi patřilo na Moravě

5⁰/₁₀ veškeré půdy). Ve *Slezsku* velkostatkům přes 200 *ha* patřilo 41⁰/₁₀ slezského povrchu!

V *Čechách* ke konci století 19^tého bylo rozdělení držebností podle velikosti *veškeré* půdy:

majetku parcelového (do 2 <i>ha</i>)	286	tisíc <i>ha</i>	čili	5·7 ⁰ / ₁₀
drobného selského . (od 2—5 „)	345	„	„	6·8 ⁰ / ₁₀
středního „ . (od 5—20 „)	1330	„	„	26·2 ⁰ / ₁₀
většího „ . (od 20—100 „)	1202	„	„	23·4 ⁰ / ₁₀
velkostatků (přes 100 „)	1910	„	„	37·6 ⁰ / ₁₀

Na *Moravě* je parcelářské půdy značně více než v *Čechách*, totiž 8·8⁰/₁₀, drobný selský majetek má tam též více půdy totiž 7·8⁰/₁₀. Tedy držebnosti do 5 *ha* zaujímaly na *Moravě* 16·6⁰/₁₀ (šestinu) veškeré půdy, kdežto v *Čechách* jen 12·5⁰/₁₀ (čili osminu) veškeré plochy. Za to střední selské statky měly na *Moravě* 29·6⁰/₁₀ a větší selské statky 19·4⁰/₁₀ půdy. Vynikají tedy na *Moravě* více střední selské statky proti větším, kdežto v *Čechách* je držení pro větší selské statky příznivější. Rozlohy od 5 *ha* do 100 *ha* je v *Čechách* i na *Moravě* skoro poměrně stejné (blízko poloviny: v *Čechách* 49·6⁰/₁₀, na *Moravě* 49⁰/₁₀). Za to velkostatkářské půdy je na *Moravě* o něco méně, vlastníci přes 100 *ha* drží tam 34·4⁰/₁₀.

Největší podíl velkostatkářské půdy z českých zemí je ve *Slezsku*. Držebnosti přes 100 *ha* tam zaujímají 42·9⁰/₁₀ veškeré slezské plochy.

Ohromné je ve všech zemích českých rozšíření latifundií s *nejmenší vlastní plochou přes 2000 ha*. Tyto rozsáhlé latifundie zaujímaly v *Čechách* 28¹/₃⁰/₁₀ plochy, na *Moravě* přes 25¹/₂⁰/₁₀ a ve *Slezsku* téměř 27¹/₃⁰/₁₀. Ovšem velké části těchto latifundií byly pokryty lesy, které většinou jsou v držení velkostatkářském, ale i čistě zemědělské půdy mají latifundie nepřiměřeně veliký podíl. Je patrné, že by ke vnitřnímu osídlení selským lidem bylo ještě dosti půdy, kdyby latifundiové hospodaření pominulo.

Ani ve *Francii* při úplně volné dělitelnosti a při reálním dělení pozemkového vlastnictví, které je tam napařád běžné, nebylo roztržštění půdy nijak přílišné. To tím více váží, že francouzské selské domácnosti mají toliko skrovnější počet příslušníků (při nepatrné plodnosti venkovského lidu i při časném osamostatňování dospělých členů). Na provozy různé velikosti počítalo se z veškeré půdy:

	roku . . . 1886	1892
do 1 <i>ha</i>	2·2 ⁰ / ₁₀	2·6 ⁰ / ₁₀
od 1—10 „	22·9 ⁰ / ₁₀	22·8 ⁰ / ₁₀
od 10—40 „	29·9 ⁰ / ₁₀	29·0 ⁰ / ₁₀
přes 40 „	45·0 ⁰ / ₁₀	45·6 ⁰ / ₁₀

Je tedy ve *Francii* velkostatkářské půdy rozhodně méně nežli v českých zemích. Koncentrace půdy přes 40 *ha* o něco málo pokročila na úkor selských statků, více nežli její roztržštění na parcely. Ale podíl selské půdy je ve *Francii* dosud velmi značný.

[Ve velmi lidnaté *Belgii* převládalo však parcelářské zemědělství úplně a stále ho přibývá. Ze všech zemědělských provozů bylo počtem:

	roku . . .	1848	1866	1880
do 1 ha	55·5 ⁰ / ₀	56·5 ⁰ / ₀	65·3 ⁰ / ₀
od 1—5 „	28·9 ⁰ / ₀	29·5 ⁰ / ₀	24·8 ⁰ / ₀
od 5—30 „	13·7 ⁰ / ₀	12·5 ⁰ / ₀	9·0 ⁰ / ₀
přes 30 „	1·8 ⁰ / ₀	1·5 ⁰ / ₀	0·9 ⁰ / ₀

(Tedy do 5 ha bylo přes 90⁰/₀ všech zemědělských provozů.)

Ve Francii bylo do 1 ha roku 1882 pouze 38·1⁰/₀ ze všech provozů, v Německu roku 1882 asi 45¹/₂⁰/₀.

Velmi příznivé je rozdělení půdy v *Dánsku*. Na jednotlivé druhy provozu se počítalo z veškeré půdy (v r. 1895):

do 2 ¹ / ₂ ha 1 ³ / ₄ ⁰ / ₀	od 2 ¹ / ₂ do 10 ha 9 ¹ / ₃ ⁰ / ₀	od 10 do 120 ha 73 ¹ / ₃ ⁰ / ₀	přes 120 ha 15 ⁷ / ₁₂ ⁰ / ₀
--	--	---	--

Velkostatkářské půdy není ani plná šestina, kdežto selské statky různé velikosti mají přes tři čtvrtiny veškeré půdy.]

Také v *zemích koruny uherské* bylo velkostatkářské půdy velmi mnoho; na velkostatky s držením přes 1000 jiter počítalo se téměř třetina půdy (přes 31⁰/₀). Na *Slovensku* bylo velkostatkářské půdy téměř polovina vší plochy.

Velmi mnoho velkostatkářské půdy bylo v *Rumunsku*, kde držebnosti přes 100 ha rozlehlé zaujímaly 48³/₄⁰/₀ veškeré rumunské plochy. [Skoncentrováním půdy ve velkostatkách vyniká dále *Španělsko*.]

Velkostatkům v českých zemích ze zemědělské půdy nepatří ovšem ani zdaleka takové procento jako z půdy veškeré. Velkostatkářské provozy zabývají se po většině lesním hospodářstvím,^{*)} kdežto selským a parcelářským hospodářstvím jen velmi nepatrný podíl lesní plochy jest vlastní. Ze zemědělské půdy *velkostatkářské provozy v Čechách neobdělávaly ani celou pětinu* (něco přes 19⁰/₀, ano podle výpočtů prof. Brdlika jen asi osminu) *zemědělské půdy*.

Bylo již mluveno při výkladech o intenzivním hospodaření, že velkostatky mohou intenzivněji hospodařiti užitým *kapitálem* (stroji, energiemi přírodními a průmyslovým zpracováním plodin, melioracemi atd.), ale že prací lidskou jednak plýtvají, jednak ji nedovedou náležitě zaměstnati. [O ledabylé práci a poloviční zahálce praví se již v národním přísloví: „Pracuje se jako na panském!“] Lidské práce nejlépe se využije ve vlastním selském nebo v parcelářském provozu. Poněvadž při velké části kultur zemědělských je intenzivní lidská práce podstatnou částí provozu, vysvětluje se tím, proč v zemědělství malý provoz nikterak neustupuje velkému jako v podnikání ostatním.

V *Čechách* (podle sčítání provozů zemědělských roku 1902) bylo z 1·618 mil. osob v zemědělství a lesnictví činných zaměstnáno: v provozech parcelářských 30·9⁰/₀, v drobných selských 21·8⁰/₀, ve středních selských 28·1⁰/₀, ve velkých selských 12·9⁰/₀ a na velkostatkách jen 6·3⁰/₀. Velkým provozům selským a velkostatkům patřilo tedy v *Čechách* 61⁰/₀ veškeré plochy, ale v provozech toho rozsahu bylo zaměstnáno

^{*)} Velkostatkům v rozsahu přes 200 ha patřilo v *Čechách* více než 70⁰/₀ veškeré lesní půdy české.

pouze 19·2⁰/₁₀₀ ze všech osob v zemědělství a lesnictví činných! Proti tomu v provozech parcelářských a v drobných selských bylo zaměstnáno 52·7⁰/₁₀₀ všech zemědělsky činných, ačkoli jim patřila pouze osmina z celé plochy (12¹/₂⁰/₁₀₀). Na samých českých velkostatech pracovalo jen 6·3⁰/₁₀₀ ze všech v rolnictví a lesnictví zaměstnaných osob, ačkoli měly 37·6⁰/₁₀₀ Čech ve svém vlastnictví.

Odtud se vysvětluje, že na velkých statech se málo pěstují ony plodiny, které by potřebovaly mnoho lidské práce nebo práce pečlivé a usilovné. Za to se tam daří lépe kulturám, k nimž je potřebí intensivního strojového obdělávání půdy (orání parními pluhu, používání nákladných obráběcích nástrojů s motorickým pohonem nebo silnými potahy a také jiných kapítalů mnoho, jako intensivního hnojení umělého, staveb atd.). Proto na př. pěstování obilí, píce a jiných podobných plodin dává na velkostatech poměrně vyšší výnosy (hrubé). [Toho příčinou arci bývá také pravidelně lepší půda ve vlastnictví velkostatkářském.]

Z poměrně malého počtu lidí činných ve velkostatkářských provozech počítalo se na samy vlastníky něco přes 1⁰/₁₀₀ a na jejich příslušníky rodinné něco přes ¹/₂⁰/₁₀₀, kdežto nádeníků bylo asi 49¹/₂⁰/₁₀₀ a čeledi 34¹/₂⁰/₁₀₀. Tedy na nižší personál námezdný počítalo se 84⁰/₁₀₀ zaměstnaných, proti nimž úředníků bylo skoro 4⁰/₁₀₀ a dozorců přes 10⁰/₁₀₀; tedy personálu vyššího (za služné) asi 14⁰/₁₀₀. — Zcela jinaký byl ovšem poměr u parcelářských a drobných selských hospodářstvích, kde jen příslušníci rodinní byli skoro výhradně zaměstnáni. [V parcelářských provozech bylo z činných 98·3⁰/₁₀₀ rodinných příslušníků; v drobných selských 85·7⁰/₁₀₀ příslušníků rodinných a 14·3⁰/₁₀₀ lidí za mzdu pracujících.] Ve středních selských statech byli příslušníci rodinní stále ještě u veliké převaze, počítalo se jich 79·8⁰/₁₀₀ na 20·2⁰/₁₀₀ cizích za mzdu (z nichž největší část byla čeleď). Ve velkých selských statech měli pořáde rodinní příslušníci značnou účast, ze všech zaměstnaných čítalo se jich téměř polovice (48¹/₂⁰/₁₀₀), kdežto na cizí síly námezdné 51¹/₂⁰/₁₀₀ (z čehož na čeleď samu 41⁰/₁₀₀; dohromady rodinných příslušníků a čeledi bylo ve velkých selských statech 89¹/₂⁰/₁₀₀ ze všech zaměstnaných).

Parcelové a selské provozy tedy mají své těžisko v práci nejvíce se o zdar přičiňující, v rodinných příslušnicích a v čeledi (jen v největších selských statech klesá počet rodinných příslušníků pod polovici trvale zaměstnaných). Za to na velkostatech je práce cizí užíváno skoro výhradně, práce rodinných příslušníků jest úplně mizivá a z cizí práce ovšem nejdražší úřednická a dozorčí, (která je vlastně prací zbytečnou a mnohdy jen příživnou) má značný podíl (plnou sedminu z cizích zaměstnaných; tedy na šest pracujících jeden dozorčí nebo úřední orgán).

Již tento poměr pracovních sil v jednotlivých provozech ukazuje jaké jsou nevýhody velkostatkářského hospodaření všude tam, kde práce lidská je podstatnou částí pěstění. Vedle toho ukázala zkušenost, že velkostatky nedovedou chovati ani přiměřeného množství domácího dobytka, ačkoli dobytek velkostatkářský bývá pravidelně lepší než selský. V Čechách, kde velkostatkářské provozy obdělávaly asi pětinu zemědělské půdy, bylo (roku 1902) na velkostatech ze všeho chovaného množství dobytka v zemi:

koní	hovězího dob.	vepřového dob.	ovcí	koz
10·8 ⁰ / ₀	8·4 ⁰ / ₀	2·1 ⁰ / ₀	59·8 ⁰ / ₀	0·2 ⁰ / ₀

Kromě ovcí, které už mají v Čechách zcela podřízený význam, byl stav dobytka na velkostatkách zcela podprůměrný. Počítá-li se podle zemědělské půdy, bylo na českých velkostatech koní něco nad polovici, hovězího dobytka asi 43⁰/₀, vepřového ani osmina toho stavu, který by byli dovedli odchovati zemědělci v ostatních provozech nikoli velkostatkářských.

Velkostatkům jistě jsou na prospěch všechny výhody velkých provozů, jak o nich bude promluveno při podnikcích vůbec, ale jen potud, pokud zvláštní povaha zemědělství nevyžaduje provozů menších pro velké účastenství příčinnivé a pečlivé práce lidské. Provoz velkostatkářský však býval výhodný jen, když vlastník nebo jeho zástupce jej sám může přehlédnouti, což jistě nebývá při latifundiích. Proto latifundie sluší napořád (kromě lesních hospodářství) považovati za nevhodné pro národohospodářské prospívání. Dotvrzují to také pravidelné zkušenosti, že velkostatkářům se jejich vlastníci mnohem lépe vyplácí, když je dají využíkovati pronájmem (pachtem), nežli když je provozují sami na svůj účet.

V Anglii, v zemi velikých statků po výtce, bylo ze všech zemědělských provozů (roku 1909) jenom 13·1⁰/₀ vedeno vlastníky, kdežto 86·9⁰/₀ bylo pronajato a od pachtýřů využítováno. Proti tomu v selském Dánsku bylo roku 1895 pronajatých provozů pouze 9·2⁰/₀ se 7·1⁰/₀ půdy. Z českých velkostatkářských provozů byla vzdělávána asi pětina půdy pouhými nájemci a asi desetina od nájemců, kteří kromě toho měli ještě vlastní půdu ke vzdělávání; něco přes 70⁰/₀ velkostatkářských provozů bylo ve správě vlastní, ovšem že po většině vykonávané úřednictvem.

Mnohé výhody velkostatkářských provozů dají se také nahraditi při selských usedlostech vhodným spolčováním vlastníků ve svépomocná družstva. Tak větší nákladné stroje (mlátičky parní, parní a jiné motorové pluhy i ostatní veliké nákladné stroje), továrny zemědělského průmyslu, meliorační díla a podobná zařízení velkého provozu mohou se opatřiti a používatí buď celými osadami neb i několika z nich dohromady. Předpokládá to ovšem odbornou znalost, inteligenci i jakousi mravní vyspělost a pocit zodpovědnosti při všech účastnících spolčení zvláště však při vedoucích osobách sdružení a zastupujících.

Velkostatky při velmi malém počtu zaměstnaných osob vyhledávají taková zaměstnání, která lidské práce tolik nepotřebují. Často přecházejí k extensivnímu hospodaření tam, kde potřeby ostatního obyvatelstva by vyžadovaly provozu intensivního. Věnují pozemky pastvě nebo na lesy, které by se pro malý provoz znamenitě hodily k pěstování živých, průmyslových i obchodních plodin. Vůbec rozsáhlé velkostatky a především latifundie šmahem vyhánějí venkovské obyvatelstvo z jeho sídel a pudí je k práci průmyslové a k městským povoláním do jiných krajin. Na jihu a západu českém právě velkostatky přispěly snad nejvíce k vyhlazení. Podobné vypuzování venkovského lidu zavinieli velkostatkáři v Irsku, v Uhrách, v Itálii, ve Španělsku i jinde. Soukromý latifundiový

velkostatek je v úplném rozporu s moderním vývojem hospodářským a s rostoucí lidnatostí.

Je tedy dobře vysvětlitelné, že v moderní době všude se ozývaly hlasy, aby velkostatky rozsáhlejší a *zvláště latifundie* byly rozparcelovány na selské i parcelářské provozy podle potřeb venkovského obyvatelstva, které by našlo ve svých rodných krajích obživy a které by kromě toho mohlo také mnohem větší díl ostatního nezemědělského obyvatelstva zásobovati a mohlo by také v oblastech zemědělských zaměstnávatí přiměřený podíl průmyslu. Cesty k tomu mohou býti voleny různé. Buď v souhlase s dosavadními soukromým vlastnictvím individuálním mohly by se s pomocí veřejnou (státní nebo jiných větších územních kolektivit) latifundie i jiné příliš rozsáhlé velkostatky vykupovati (bez nuceného vyvlastňování) a kolonisovati lidmi venkovskými, kteří dosud byli bezzemky nebo měli nedostatečnou míru zemědělské půdy. Tento způsob t. zv. „*vnitřního kolonisování*“ je příliš pomalý a namnoze i málo účinný, jelikož vykupovati velkostatky dobrovolnými úmluvami lze pravidelně jen dosti zřídka.

Proto jiné návrhy mířily přímo na vyvlastnění velkostatků a buď k jejich rozprodávání na drobně (rozparcelování) nebo na prohlášení jejich půdy za společenské vlastnictví (za „*národní*“ — známé to návrhy *Henry Georgea*), aby je bylo možno přenechatí k držení a obdělávání rodinám, jimž by postačily k řádné výživě a dobré existenci nově vznikajícího stavu zemědělců. Pozemky ty by se jim dávaly ve stálý pronájem (dědičný, emfyteusi) za mírné nájemné (pachtovné) nebo by se jim prodávaly v plně soukromé vlastnictví za určitý peněžitý důchod (rentu) trvající několik málo desetiletí (t. zv. „*statky rentové*“). Pro usnadnění provozu mohl by se jim poskytovat výhodný laciný úvěr z prostředků veřejných nebo zvláštními úvěrními ústavy, které by jako veřejné podniky jim potřebný úvěr prostředkovaly. Ani takový postup by nemusil býti revoluční povahy, jelikož by se mohli vlastníci rozparcelované půdy *plně* odškodniti.

Nejvíce takových pokusů se dalo v Německu, kde již asi po čtvrt až půl století se mnoho veřejných peněz i jiného veřejného přispění věnovalo na vnitřní kolonisování a to i cestou vyvlastnění velkostatků. Bohužel že v *Prusku* byly s tím zároveň spojovány politické a hlavně také národnostní cíle. Hledělo se tímto vnitřním kolonisováním posilovati německví proti polským příslušníkům státu pruského. Polské velkostatky mohly býti na základě výjimečných zákonů vyvlastňovány, ale směly býti pouze německým osadníkům rozprodávány, jimž ze státních prostředků se poskytovala všemožná pomoc, aby si mohli zařídití pořádné selské usedlosti. Teprve již v pokročilé době světové války byla tato činnost pruských osídlovacích komisí v Poznaňsku, ve Slezsku a v západních Prusích zastavena.

Rozumí se samo sebou, že s těmito snahami o rozšíření selského majetku v naprosté neshodě jsou právní ústavy *velkostatkářských fideikomisů*, které snaží se udržovati v neporušeném celku rozsáhlé latifundie pouze za účelem většího lesku starých šlechtických rodů a jejich bývalých stavovských privilegií z řádů rodinných. Tyto feudální přežitky jistě už dávno byly proti všem moderním názorům národohospodářským i politickým a dají se jen vysvětliti tuhým zaostalým

konservatismem, ba tvrdošíjnou reakcí proti nutnému společenskému pokroku. Naopak je nezbytno postaviti se proti přílišnému nakupení vlastnictví pozemkového u jednotlivých soukromníků. Jisté je nanejdvůh oprávněný požadavek, aby žádný zemědělský provoz nebyl v rukou jediného vlastníka, který by ho sám přehlédnouti a osobně říditi nemohl. Nejúčelnější jsou vlastně jen selské provozy všech možných rozsahů a z velkostatkářských jen takové, které mohou býti ještě jednotlivcem úplně ovládnány a kontrolovány. [Tedy asi v rozsáhlosti většího panského dvoru.] Tomu nasvědčuje i ta okolnost, že se pravidelně nájemcům panských dvorů ještě znamenitě daří, když platí vlastníkům velkostatkářských latifundií nepoměrně větší nájemné nežli činí čisté výtěžky při vlastním velkostatkářském provozu. Také akciové společnosti, které musí zemědělství zrovna jako velkostatek provozovati placenými zřízenci, naprosto se při provozu zemědělském neosvědčily.*)

Proti tomu na ochranu selských usedlostí mnohá demokratická zákonodárství zavedla omezení nároků věřitelských, aby totiž vlastníkovu zbyl vždy určitý nemovitý majetek, který by stačil uživit jeho rodinu. Ve Spojených státech amerických byly (1862) zavedeny t. zv. *home steads* = domoviny, které nesměly se pod určitou velikost zmenšiti (pod výměru 30 až 65 ha), takže věřitelé takových usedlostí nemohli na tuto nejmenší výměru vésti vůbec soudní exekuci. Těchto domovin, jimž buď zdarma nebo za nepatrnou náhradu dávana byla státní půda, vzniklo v Unii přes milion a jejich původní rozsah byl silně přes 50 mil. ha — (zaujímalý plochu skoro takovou jakou má celé Německo). Podobné domoviny zavedeny byly také v Kanadě. Pokusy o ně dějí se také v Anglii a v Německu (v Německu se zovou *Heimstätten*), ovšem v zemích evropských není dosti půdy k takovému rozšíření jako v Americe. Snad by se mohlo na něco podobného pomýšleti v Rusku, zvláště v asijském, kdyby se tam poměry nějak ustálily.

Pronajímání půdy bylo dříve na tak dlouhé doby, že půda se ponechávala i dědicům nájemcovým, ano že dědicové na ni měli právní nárok, pokud umluvené mírné nájemné správně platili. To je již uvedený dědičný nájem čili *emphyteuse*. Dědičný nájem dříve velmi rozšířený v nové době pomínil, (ba byl vůbec zakazován) a místo něho se rozšířilo pronajímání dočasné. Při neomezeném individuálním vlastnictví k půdě je pronajímání rolnických pozemků vždy nutné, zvláště tam, kde vlastník sám nemá osobní způsobilosti k vlastnímu provozu. Rovněž na rozsáhlých velkostatech bývá pronájem častým zjevem.

Pro náležitý zdar zemědělství i pro sociální postavení nájemců nelze však pronajímání uznati za vhodný způsob provozu. Vlastníci pronajatých pozemků požívají důchodů bez jakékoli své působnosti a mohli by se často zmocňovati výsledků práce nájemcovy, kdyby

*) Ze všech akciových společností v Německu, které v roce 1912/13 uveřejnily svou bilanci na počet 4773 s kapitálem akciovým 15 $\frac{1}{2}$ miliardy M, byly jen 3 s nepatrným kapitálem 220 mil. M, které se zabývaly zemědělstvím a lesnictvím. Tedy těmto odvětvím nevěnovala se ani celá tisícina akciových společností a jen asi $\frac{1}{2}$ ‰ akciového kapitálu. Možno tedy směle říci, že akciové společnosti se zemědělstvím vůbec nezabývaly.

půdu najatou nějak zvelebil. Může sice nájemce se tomu bránit nájemnými smlouvami na delší doby, ale úplně nikdy není bezpečen proti nárokům vlastnickovým. To svádí nájemce zase k tomu, aby půdu pronajatou co nejvíce vykořisťoval (vymrskával), zvláště když se obává, že mu půda dále v nájem ponechána nebude. Za každých okolností to zdržuje všechny snahy o náležitě šetření nebo zlepšení půdy, jelikož prospěch z toho by sklízel především vlastník pronajímatel a nikoli nájemce provozovatel. Nájem často buď bývá vykořisťován příčinnivý a pokroku dbalý nájemce, nebo se jím půda zhoršuje a vlastnickovo právo znehodnocuje. Obojím způsobem se brání náležitému využití půdy pro lidské potřeby i všelikým pokrokům v zemědělském provozu.

Jenom tak by se těmto nepříznivým důsledkům pronajímání rolnických pozemků čelilo, kdyby nájemnými smlouvami dlouhodobými bylo možno obhájit jak podstatné zájmy vlastnickovy, tak i vyloučiti vykořisťování nájemců. To nejsnáze by šlo ještě na pozemcích veřejných hospodářství, které by se pronajímaly menším provozům na delší časy. Zdá se však, že pro vnitřní kolonisování je skoro vždy převedení veřejné půdy v soukromé vlastnictví (selské) vhodnější nežli sebe lépe zařízená forma pronajímací; ovšem musí se při rozprodávání veřejné půdy dbáti toho, aby se s ní nespekulovalo (na př. aby se koupí nabyté půdy nepoužívalo k přílišnému dalšímu rozparcelování místo k vlastnímu provozu). Z finančních důvodů může být výhodnější veřejnou půdu pouze pronajímati (na delší doby) nežli ji prodávati, jelikož možné přírůstky pozemkové hodnoty (pozemkové renty) se veřejnému hospodářství zachovají. Zvětšování pozemkové renty je všude pravděpodobné, kde ceny zemědělských výtěžků sociálním vývojem a pokrokem stoupají.

[Jsou v některých zemích i *nájmy podílné*, že nájemce odvádí vlastníkovi určitý díl ze zemědělských výtěžků in natura. Bývá tak při určitých speciálních provozech, kde vlastník uložil do pozemků mnoho kapitálu, na př. při pěstění révy, oliv, různých sadů atd. Tento podílný nájem je běžný v Itálii, v jižní Francii, ve Španělsku a jinde. Podílný nájem bývá častý také na půdách nových, které je potřeba teprve zúrodniti nájemcovou prací; pravidelně pro prvá léta buď celý výtěžek nebo větší jeho část přísluší nájemci, později se dělí oň s vlastníkem.]

Pro zemědělské podnikání je potřeba dosti značného *úvěru*, který proti jiným druhům úvěru podnikatelského má své určité zvláštnosti. Liší se hlavně delší dobou trvání a jistou ustáleností. Jest pak nutno lišiti zemědělský úvěr na *provozovací* a *držební*. Držební úvěr zemědělský jest po výtce dlouhodobý a účelem jeho jest, aby vlastník si udržel dostatečnou půdu, když k jejímu nabytí nebo k udržení neměl dosti svého kapitálu. Tak je na př. při koupi pozemků, na které část tržové ceny nebyla splacena, nebo při dědičné posloupnosti, kdy vlastník dědic musí splácti podíly spoludědicům, nebo při různých nehodách (živelních pohromách, za neúrody atd.), nebo na vychování a vybavení dětí a j. Takovým dlouhodobým úvěrem zatěžují se nemovitosti a dávají se věřitelům v zástavu (knihovním vtělením pohledávky na pozemky a budovy).

O formách těchto úvěrů i o jeho opatřování sluší pojednati až při úvěru vůbec. Zde jen nutno se zmíniti zvláště o úvěru držebním, který podnikateli vlastníkovi pozemků odejímá značnou část výtěžků z podnikání a přikazuje důchody z něho jeho věřitelům. Tím se vlastnické právo k pozemkům velmi znehodnocuje, (jak už o tom při vlastnickém právu bylo vykládáno); zástavním právem věřitelé se hojí za své nároky úrokové i kapitálové z výtěžků i ze samé podstaty nemovitosti. Mohou vésti exekuci jak na plody tak i na jich zdroje. Kdyby vlastník svým dlužným povinnostem nedostal nebo dostati nemohl, mohou ho vlastnictví zbaviti (soudními exekucemi a subhastací). Je také možné pozemky až předlužit a tím zbaviti vlastníka nejen všech výhod z jeho vlastnictví, nýbrž i ubírat mu z jeho osobních důhodů a z výsledku jeho vlastní práce.

Jelikož poskytování úvěru zemědělského je velice usnadněno různými úvěrními zařízeními (úvěrem bankovním, hypotekárními obligacemi, zástavními listy atd.) mohou se tak výtěžky zemědělského podnikání snadno převáděti na různé věřitele. Právilo se, že se *půda* těmito úvěry *mobilisovala* a že zemědělec často býval od svých věřitelů vyvlastňován. [I doslova se tak dělo, když mu jeho vlastnictví bylo soudní exekucí prodáno.] Zadlužení ano předlužení bylo tehdy snadno možné, když po lepších výtěžcích — hlavně následkem stoupajících cen zemědělského zboží — následovaly výnosy skrovnější (atši naturální, ať zejména peněžité při klesání cen na trhu prodávaného zemědělského zboží).

Někde zadlužení pozemkového majetku bylo tak veliké, že ohrožovala se jím existence většiny zemědělců. Tím hrozila záhuba zvláště střednímu rolnickému stavu, který často nucen byl používatí úvěru držebního (na dědičné podíly, na vychování a vybavení rodiny nebo následkem různých nezdarů v provozu). Proto pomýšleli mnozí národohospodářští politikové jednak na vybavení nemovitostí z takových velmi tíživých dluhů, jednak chtěli, aby vůbec nebezpečí přílišného zadlužení hypotekárního nebo předlužení ani nemohlo vzniknouti. K tomu cíli směřovala různá omezení hypotekárních dluhů rolnických, na př. na dluhy nevýpovědné a v jisté delší době splatitelné (annuitami). Ale podobné pokusy setkaly se s odporem zemědělců samých, kteří se obávali, že by tím ztratili volnost nakládati dle své vůle se svým vlastnictvím i že by se jim stížil jejich provoz i jiné potřeby že by musili omeziti, kdyby jejich úvěrní způsobilost byla ztenčena.*)

Zemědělský provoz poněkud jen většího rozsahu (na př. i střední selský provoz) stal se podnikem, jehož zdar a výsledky jsou odvislé od cen jak odbytových tak i nákladových (od provozních nákladů). Na tyto všechny ceny působí však sociální vztahy a zřízení nejen uvnitř jednotlivých říší a států, nýbrž i mezistátní styky. To zvláště zřejmým se stalo všem zemědělcům v soutěži s cizinou, která mohla na domácí trhy dodávati zemědělské zboží za jiných podmínek nežli jaké byly při domácím zemědělském těžení. Tato cizí soutěž ohro-

*) Pokusy o vybavení dluhů a hlavně o obmezení úvěru hypotekárního děly se také v Cislajtanií a sluší zvláště uvéstí *Hattingberga*, *Grabmayera* a *A. Bráfa*, který jako ministr orby měl už přichystanou úplnou zákonnou předlohu o zemědělském úvěru hypotekárním. Ale z projednávání zákonodárného předlohy té sešlo.

žovala často svými nízkými cenami nejen čisté výnosy z domácí půdy, nýbrž mohla některá odvětví zemědělského domácího pěstění ohrozit ano i znemožnit. Z důvodů nerovného zápasu mezi zemědělskými podnikateli domácími a cizími, jistě bylo by nutno chránit domácí zemědělce proti zahraniční soutěži, kdyby tento nerovný boj zaviňovaly (aspoň z části) vlastní domácí sociální úpravy. [Na př. kdyby domácí zemědělci byli více finančně poplatní nežli cizí, kdyby domácí doprava byla nedostatečná nebo vadná, kdyby se těžení domácímu vůbec od veřejné správy nedostávalo těch výhod, kterých požívá těžení cizí atd.] Ochranu domácímu těžení možno poskytovat také z důvodů jiných, když na př. se prospívání stavu zemědělského považuje za tak důležitý zájem sociální, že se i jistě oběti se strany veřejných hospodářství uznávají k tomu za potřebné.

[O této ochraně domácího těžení cly, obchodní, úvěrní, dopravní a tržební politikou i jinými způsoby dlužno však pojednávat až v dalších oddílech národního hospodářství.]

Zemědělské držební poměry vyžadují u středních provozů, aby vlastník v nich byl stále činný i aby jim věnovali mohl svou plnou a neztenčenou energii. Vlastníci, kteří z jakýchkoli příčin se již k řádnému provozování zemědělství nehodí, bývají pravidelně nuceni se vzdát svého vlastnictví ve prospěch svých (rodinných) příslušníků nebo jiných nástupců k tomu způsobilých. Ovšem že bývali vlastníci si vymínují určité důchody doživotní od svých nástupců. Tyto důchody byly pravidelně naturální (i jen výjimkou peněžité); odstoupující vlastníci dostávají byt a na živobyčí pevné dávky plodin, živočišných výrobků (mléka, másla, sýra atd.), paliva atd., nebo si podržují jisté pozemky k vlastnímu obdělávání. Toto zařízení zove se „výminkem“ nebo „výměnkem“ a je napořád rozšířeno zvláště v zemích českých. Bývá pojištěn knihovními zápisy a nebylo nijak věci zcela řádkou, že na selských usedlostech byly i výminky dva (ano i více). Pro nového vlastníka může výminek býti velmi těžkým a mrzutým břemenem a při složitosti dávek vznikají často mezi novým vlastníkem a výminkářem neblahé i časté spory, kterými se rodinné poměry selské velice kalí, ano až otravují. Proto vznikly v novější době snahy výminky odstranit a nahradit je životním pojišťováním starobním nebo invalidním. Ale aby výminek mohl býti úplně tak nahrazen, bylo by nutno toto rolnické pojišťování (starobní a invalidní) prohlásiti za povinné a upravit je sociálními způsoby jako jiné pojišťování sociální.

Pojišťování zemědělské ovšem neomezuje se na výminky, nýbrž jest kromě toho rozvětvené pojišťování věcné (požárové, krupobitní, proti pádu a nemocem dobytka atd.) a pojišťování zemědělského dělnictva a čeledi; o všech těchto druzích pojišťování pojednává se v nauce o důchodech (po případech o sociální péči).